

Juletreffesten

Etablering av ein skikk

Bjørn Sverre Hol Haugen

Norsk Folkemuseum

bjorn.sverre.haugen@norskfolkemuseum.no

Abstract

In Norway, a specific kind of children's parties take place around Christmas every year: The Christmas Tree Party. This is a well-known custom, developed from schoolteachers during the second half of the 19th Century. This paper discusses how the custom was established, with interest in how materiality contributes to holding the custom alive.

Keywords:

- Christmas
- Christmas tree
- party
- custom
- materiality

Mange som lever i Norge har eit forhold til juletreffesten, anten det er som eit minne frå barndomen eller ei erfaring frå siste jul. Nokre element er attkjennande frå gong til gong, og sjølv om ikkje alt er heilt likt på kvar juletreffest, er det lett å skilje juletreffesten frå andre høgtidsskikkar. Men korleis vart skikken til, og kva er det som held han i hop?

Som midtpunkt i denne skikken står eit bartre og glitrar med lys og pynt. Rundt treet går born og vaksne i ringar og syng eit rikt repertoar av songar. Det er mat og drikke å få på juletreffesten, ofte er det underhaldning – og kanskje kommer jule-nissen. Juletreffesten er ein veletablert skikk i Norge.

Omgrepet *skikk* går innanfor norsk kulturhistorisk forskning attende til Eilert Sundt og arbeida hans frå midten av 1800-talet. Best kjent i høve *skikken* er avhandlinga *Om Bygnings-Skikken på Landet i Norge* (Sundt 1862). Sundt sin bruk av omgrepet *skikk* har prega kulturfaglege diskusjonar i all ettertid, og ord som *byg-*

geskikk og *draktskikk* har gått inn i dagleg-tale. Sundt sjølv avgrensa omgrepet mange gongar og på litt ulike vis. Eit berande prinsipp var at han diskuterte skikkar som noko veletablert, noko som han kunne observere, skildre og drøfte i si samtid, med eit innslag av noko eldre, noko historisk. Med den poetiske skrivestilen sin, samanfatta han omgrepet slik: «En Skik er som en Landevei, som anlagdes i Fortiden, og som den nuværende Slægt vandrer paa» (Sundt 1857: 105).

Når eg nå tar med meg omgrepet frå Eilert Sundt og over til ein diskusjon av juletreffesten, er det ikkje den veletablerte juleskikken eg vil ta tak i. Ettersom det er godt kjent at juletreet er mellom dei yngre juleskikkane, med ei nokså langsam etablering over det meste av 1800-talet og litt inn på 1900-talet, er juletreffesten enda yngre (Weiser-Aall 1953; Bø 1974; Hodne 2007; Visted 2016; Bruaset 2017). Og det er etableringsfasen eg vil inn i. Korleis vart skikken til, spør eg meg, og kva inn-

hald hadde han den fyrste tida? Kven var etablerarane, og korleis talte og skreiv dei om dette nyhende? Ved å gå til tida, kjeldene og samanhengane for dei fyrste jule-trefestane vil eg også si noko om etableringa av ein skikk – ein omgrepsdiskusjon som eg vonar kan vera til nytte for andre kulturhistoriske undersøkingar.

Kulturhistorisk forskning har ofte retta merksemda mot stabilitet, mot endringar av det stabile, mot overgangar frå noko gammalt til noko nytt – og særleg mot det som løyser seg opp og blir borte. I dette arbeidet vender eg om på desse perspektiva og går til det som er i emning, som enno ikkje er etablert. I det arbeidet hentar eg inspirasjon frå teorikompleks som gjerne blir samanfatta som *teknovitskaplege studium* og *aktør-nettverk-teori*, forkorta til ANT (Asdal et al. 2001; Latour 2005; Asdal 2012). Mellom dei som har arbeidd med slike teoriar har det lenge vori eit ekstra fokus på korleis noko blir til. Teoriskaparane har også eit perspektiv på korleis *menneske* og *ikkje-menneskje* blir til i lag, som noko sosiomaterielt (Law 2003:2; Asdal og Reinertsen 2020:235). Dette meiner eg høver godt for kulturhistoriske undersøkingar, og teoriane yter god hjelp til å diskutere korleis materielle og menneskelege aspekt begge er like viktige ved etablering av ein skikk.

Omgrepet ‘skikk’

Det er mange som har brukt omgrepet *skikk* i forskinga si, og arbeidd med *skikken* som omgrep, og det gjennomgåande prinsippet har vori at ein skikk inneheld både gjenstandar og handlingar, samt normer som oftast er lite artikulerte (Haugen 2018:29; Teien 2019). Etnologen Arne Lie Christensen (1996:30) la vekt på at han førte vidare Eilert Sundts forståing av *skikk* som eit deskriptivt omgrep, mens

etnologkollegaen Ragnar Pedersen (1985:35) også trekte inn det *normbelagte* i diskusjonane han førte om *endringsskikk*. Dette vidareførte fagfellen Morten Bing (2001: 27) i sin definisjon av *boskikk* som «kollektive og over tid overførte normer». Bing var også merksam på at materialiteten ofte overlever menneska, slik mange til dømes bur i gamle hus.

Eg bygger vidare på desse definisjonane og legg til eit ANT-perspektiv (Latour 2013:269): Ein *skikk* er kollektive og overførte normer som smeltar saman med gjenstandar og handlingar på nytt og på nytt for kvar gong, på så likt og liknande vis at repetisjonen skapar eit varig mønster.

Flyktig og stabil materialitet

I kulturhistorisk forskning står mange gongar det materielle – tinga eller gjenstandane – for det konkrete, handfaste og varige. Eit hus kan stå i mange hundre år, og eit klesplagg kan brukast i fleire generasjonar, før dei begge kanskje hamnar på museum for å bli tekne vare på med den langsiktige målsettinga *evig tid*. For jule-trefesten er materialiteten langt meir flyktig. Når julelysa har brunni ned, jule-treet har kasta alle barnålene og julematen er eten opp, er materialiteten borte. Men neste år kjem han att, i form av eit nytt tre, nye lys og ny mat. Treet liknar, lysa ser make ut og maten er også til å kjenne att. Slik er materialiteten på ein gong både stabil og flyktig.

Til ei historisk undersøking kan denne materialiteten likevel ikkje vera kjelde. Eg har ikkje tilgang til tre, lys og mat frå 1800-talet. Difor går eg til skriftlege kjelder, til aviser og tidsskrift som skildrar med ord korleis dei fyrste jule-trefestane gjekk føre seg. Eg auser frå den rike skurden av tekstar som er tilgjengeleggjort

gjennom Nasjonalbiblioteket si digitalisering. Søkeordet *juletræ* sender meg til fyrste del av 1800-talet, men ganske snart vart juletre og fest kopla i hop, sjølv om det samansette ordet *juletræfest* fyrst dukkar opp i avisa Tunsbergeren den 17. april i 1872 (s. 2). Både før og etter det tidspunktet vart festane skildra som *å ha juletre*, men eg vel å bruke det seinare innarbeidde omgrepet *juletræfest* her.

Ved å gå gjennom mange av dei digitaliserte trykksakene, peikar skuletidsskrifta seg ut som den fyldigaste kjelda for juletræfesten. Det er særleg tre tidsskrift eg bruker,

Den norske Folkeskole. Et Ugeskrift for Lærere og andre Venner af Oplysningen, etablert i 1852, med Ole Vig som redaktør, og var gjennom sine tre periodar eit grundvigianistisk, radikalt tidsskrift; det meir konservative *Almueskole-Tidenden*, etablert 1861 av seminarist S. M. Krognæss og heldt fram til 1868; og det like konservative *Norsk Skoletidende*, etablert av Nils Egede Hertzberg i 1869 (Roos 2019). I og med at nokre tidsskriftårgangar ikkje er digitaliserte, kan det vera detaljar eg ikkje har fanga opp. Det kan også skuldast at søkemotorane er litt svakare til å lesa gotisk tekst enn latinske bokstavar. Uansett er materialet langt rikare enn det som hadde vori overkomeleg for ein artikkel av dette omfanget, om ingen kjelder var digitaliserte.

Det meste av det empiriske materialet for denne artikkelen vart søkt opp for nokre år sidan, til ei lokalthistorisk undersøking, og nå har eg utvida det ved å repetere søka for å kontrollere om nye kjelder er digitaliserte og for å skapa større geografisk breidd (Haugen 2019).

«Indbildningskraftens Værksted»

Den 21. desember i 1865 skreiv redaktørane for tidsskriftet *Den norske Folkeskole* (s. 206) i bladet sitt: «Fra flere Kanter har vi hørt: ‘Ogsaa iaar skal vi have Juletræ paa Skolen!’». Dei fyrste skulane hadde altså byrja med juletre i skulestova, men samstundes kom det bod frå fleire kantar om at nå skulle fleire ha juletre. Redaktørane freista å mane fram julestemning i teksten sin, der dei ønskte dei kunne sjå inn i bornesinn, der innbillingskrafta sin verkstad var å finne. Og så avslutta dei innlegget med ei tydeleg oppmoding:

Som En kan skjønne, vil vi paa det varmeste opmuntre Lærere baade i By og Bygd, hvor det paa nogen Maade kan lade sig gjøre, at faa slige Børnefester istand i Julen; thi En vil, naar det tages paa den rette Maade, snart spore Virkninger heraf, som er mere end Guld værd. Dette er vor Erfaring (s. 207).

Denne oppmodinga var det mange som tok, om dei ikkje alt var inspirerte. Ganske raskt kom det skildringar frå Aker ved hovudstaden, frå Tyldal i Hedmark og frå Vestnes i Romsdal (1865:231; 1866:287).

«... saavidt vi vide, det første Juletræ paa Skolen hersteds»

I bladet *Almueskole-Tidenden* sto det å lesa i januar 1867 om to juletræfestar som begge var haldne i Kristiania og næraste eign. Det fyldige referatet inneheld nær sagt alle element som vart kjernen i dei fyrste juletræfestane for skuleborn, og som vart normen for juletræfest generelt.

Den nye ideen med juletræfest måtte introduserast, og «En Stund før Jul foreslog et Par af Almueskolens Lærerinder for de øvrige at faa et Juletræ istand for

Figur 1: Da Oslo stein-, jord- og sementarbeideres forening heldt juletefest på Folkets hus i Oslo 1969 var skikken velkjend. Foto: Oslo museum.

Skolens nederste Klasser, hvilket blev modtaget med Glæde» (s. 22). Det var eit par av lærarinnene som gjekk føre, målgruppa var dei yngste skuleborna i heile Christianias allmugeskule, og juletreet var førebels ikkje kopla i hop med festen i namnet, men i gagnet.

Ein slik fest måtte ha finansiering, og dei driftige lærarinnene vendte seg til «Kjendinger og Oplysningsvenner» som kunne stille kapital (s. 22). At dei var opplysningsvener, hinta til at juletefesten skulle vera meir enn berre uskuldig fest og moro. Søndag mellom jul og nyttår, 4. juledag, vart 'kåra' til festdag, og sjølv om

det var iskaldt møtte ungar og vaksne talrike opp. Fyrst fekk alle servering: «Chokolade og Hvedebrød», og kvar og ein kunne eta og drikke så mykje dei ville (s. 22). Så leidde lærarinnene festlyden over skuleplassen og inn i gymnastikk-salen: «Døren aabnedes, og – glæde over Glæde! – tre store Juletrær, med en Mængde Lys og pyntede med Perler, Guldstjerner, Papirkurve med Figener, Rosiner o.s.v.» (s. 22). Heile tre juletre måtte til, og langs veggane sto leiker på rad og rekke under prydnad av både norske og svenske flagg, fortel referenten.

Den nye festforma var interessant for mange, og kanskje var det så mange som 400 born til stades. Utanom lærarinnene som tok initiativet, var inspektøren ved skulen, tre prestar og fleire andre lærarar i festlyden. Etter at alle hadde sungi nokre julesongar og sokneprest S. Brun hadde heldt «en for Leiligheden vakker og passende Tale» var det tid for å hauste juletra (s. 22). Så var det vidare leik og song omkring trea til inspektøren takka for festen med voner om at borna skulle vera lukkelege, «samt opmuntrede dem til Lyst og Flid, naar de skulde begynde paa Skolen igjen» (s. 22).

Her er det eit forhold eg vil trekke fram, som skil dei fyrste juletreffestane frå slik vi kjenner dei frå seinare; det er oppmodinga til lyst og flid i skulen. Det aspektet kjem eg attende til. Referatet frå denne fyrste gongen dei hadde juletra på nett denne skulen sluttar med ei formulering det er lett å kjenne att; festen skal «staa for de fleste Børn som et lyst og venligt Minde fra de glade Barneaar» (s. 22). Det vart ei von som skulle gå i oppfylling.

Ferdig etablert skikk?

Når desse fyrste juletreffestane i regi av skulen kom til, bygde dei på kjende element. Romjula var da som nå tida for festleg samkome, og juletreet var nokre år før introdusert i borgarlege krinsar. Men fanst det juletreffestar før dei skulen stelte til? I populærvitskaplege bøker om julefeiring i Norge blir Det norske studentersamfund i Christiania sine juleffestar frå 1840-åra trekte fram som dei fyrste juletreffestane (Bø 1974; Hodne 2007; Bruaset 2017). Kjelda for dette er truleg etnologen Lily Weiser-Aall, som i boka *Juletreet i Norge* (1953) siterer biografien om matematikaren Carl Anton Bjerknes, som sonen Vilhelm Bjerknes publiserte. Bjerk-

nes minnes at studentsamfunnet skipa til juletreffestar, og at ein fest slutta med at dei toga i samla tropp med juletreet framføre seg til Stortorget. Der sette dei fyr på treet (Bjerknes 1903).

Ut frå jubileumsskrift om studentsamfunnet og avisreferat frå festane deira i 1840-åra, ser det ut som dei har hatt to slags festar omkring jul. Det eine var ein julekveld for einslege studentar. Det andre var ein fest 20. dag jul som dei kalla «Oldnordisk lag». Ganske snart gjorde den framveksande skandinavismen i tida at festane vart omskapt til å vera festar som hylla «nordisk ande». Ingen av dei skildringane eg har sett av den nordiske festen inneheld noko om juletra (Wallem 1916: 268). Derimot er juletreet til stades ved juleffestar i samfunnet frå 1850-åra, med parodiar og skjemtfull utdeling av gåver som hang på treet (Aubert og Lindbæk 1922:71). Særleg likskap med dei seinare juletreffestane for born ser eg likevel ikkje.

Da finn eg større likskap med ei skildring av julekvelden på ein barneheim i Stavanger frå 1845, attgjeven i Stavanger Amtstidende og Adresseavis, 28. desember 1845 (s. 3). Der var det velgjerande aspektet sær framtrudande, noko som sett denne tilskipinga i tett samband med dei fyrste juletreffestane for skuleborn.

Frå studentsamfunnet sine fyllekallas gjekk det knapt nokon hardtrakka sti til skulen sine juletreffestar. Eg tolkar det heller som at juletreffestar for born kom som ein idé kopla i hop av den borgarlege skikken med juletra i private heimar, jula som ei tid for festlege samkome, og jula som ei tid for å vise omsut for dei som lite hadde. Med det perspektivet er det ikkje vanskeleg å sjå føre seg ideen om ein juletreffest. Dessutan byrja dette altså tidlegare enn den juletreffesten Peter Christen Asbjørnsen skipa til i 1868, og som er

framheva som så viktig i julelitteraturen (Hodne 1982; Hodne 2007; Bruaset 2017).

Det nye var at juletreet nå vart flytta ut frå den private heimen hos dei få i øvre sosiale lag, til den offentlege skulestova, der treet vart presentert for heile bredda av skulepliktige born.

Innovasjonssentrum

Same årgangen av Almueskoletidenden som er referert tidlegare her, frå 1867, har referat frå ein juletreffest til, og denne fann stad ved det eg vil kalle eit innovasjonssentrum. Det var juletreffesten ved Asker seminar, den viktigaste lærarskulen i tida, som låg på garden Bjerke i Bærum, like ved Tanum kjerke, som frå 1861 vart avløyst av Bryn kjerke. «Festen var foranstaltet paa Opfordring af Seminariets Bestyrer, Pastor Aars, under Medvirkning af flere af Seminariets Lærere», står det å lesa (s. 31). Også denne festen fann stad 4. dag jul, og han var for «en Mængde Almuesbørn af Bryns Menighed», til saman omkring 100. Til skilnad frå den andre festen, var denne ikkje aldersspesifisert, men for borna i ein kyrkjelyd. Koplinga til skulen var sterk, både gjennom dei som organiserte og kvar festen vart halden, men festen var ikkje i regi av den einskilde skulen borna gjekk på.

Dei to festane hadde same innhald, med song, juletre, taler, mat og gåver, men dei var litt ulikt organisert. Ved seminaret sto borna i ring omkring treet mens pastor Aars «besteg Cathedret og i hjertelige, barnlige Ord tolkede de Smaa Festens Betydning» (s. 31). Den nye typen fest måtte introduserast og forklarast, og det var det religiøse innhaldet skuleleiaren la vekt på. Han likna juletreet med Jesus som «var det rette, sande Juletræ, det Livsens velsignede Træ med himmelsk Lys og med himmelske Gaver» (s. 31). Og så kunne festen gå over i ledigare form, med jule-

songar og leikar omkring treet. Leikane vart «meget belivede» av at seminaristar, lærarar og andre vaksne deltok og ytte rettleiing til dei små (s. 32). Det er altså grunn til å tru at borna også fekk lære seg nye leikar denne kvelden.

Så var det utdeling av gåver, før det var meir song og leik fram til klokka åtte. Maten såg ut til å ha ei mindre sentral rolle ved denne festen enn den andre som vart referert frå same kveld. Likevel er det tydeleg at hovudtrekka alt frå byrjinga kom på plass, og at variasjonane låg i detaljane.

Asker seminar uteksaminerte mange lærarar frå etableringa i 1834, ofte 25–30 kvart år. Dei som var til stades på denne fyrste juletreffesten hadde gode høve til å ta med seg ideen ut til alle landslutar. Eg følger nokre av seminaristane ut i skulekrinsane lengst sør i Hedmark, i Solør-Odal, for å sjå kva element som vart med frå dei fyrste festane, kva som kom til og kva som vart borte.

I dette området kom dei fyrste utdanna lærarane før fastskulelova av 1860 slo fast at alle lærarar måtte ha utdanning frå seminar eller lærarskule. Dei fyrste hadde utdanning frå Asker seminar, men så snart Hamar seminar vart oppretta i 1867, vart fleirtalet av lærarar rekrutterte derifrå (Haugen 2017). Om kvar og ein av dei vart introduserte for juletreffesten gjennom seminaret eller lærartidsskrifta – eller på anna vis – det har eg ikkje greidd å finne ut. Men at dei raskt tok opp ideen og skipa til juletreffestar, kjem tydeleg fram gjennom kjeldene. Seminaristane vart juletreffestinnovatorar, og saman med dei som skreiv i tidsskrift og aviser talte dei saka åt skikken som var under etablering.

Juletefest på kvar einaste skule

«... man maa ønske, at hver eneste Skole Landet rundt kunde have en slig Fest», står det i ei skildring av den aller første juletefesten i Solør-Odal. Den vart halden i Grue i 1867 (Almueskoletidenden 1868: 30).

Lærarane som skreiv inn og fortalde om dei fyrste juletefestane dei arrangerte, hadde eit pedagogisk mål. Dei ville påverke fleire lærarar til å arrangere tilsvarende festar. I 1880 formulerte signaturen K.L. det slik: «Mit ønske er derfor, at juletræfester paa skolen maatte blive mere almindelige end de nu ere» (Norsk Skoletidende 1880:29). To år etter heitte det frå Degernes skulekrins i Brandval: «Saadanne fester burde være almindeligere, end de er; thi de har ikke liden betydning for skolen og dens trivsel» (Norsk Skoletidende 1882:45).

Sjølve juletefesten skulle vera eit hyggeleg innslag i skuleåret, men det låg ytterlegare eit ønskje under. Festen skulle senke fråværet i skulen. I same artikkel frå 1880 kan vi lesa: «Man kan nok faa høre børnene sige sig imellem: ‘Nei, nu herefter skal vi være flinkere og møde flittigere paa skolen.’» Fråvær i skulen, eller dårleg skulesøking som det vart kalla, var eit vanleg problem på denne tida, og samfunnsforskarer Eilert Sundt gjorde ei vitenskapleg undersøking han kalla *Børnenes Husflid og Skoleflid i Eidsvold* (1872). Om juletefestane verkeleg verka, det veit vi ingenting om.

Nettopp husflid, eller handgjerning, vart også del av juletefesten, ettersom elevarbeid vart stilt ut: «En heldig tanke var det ogsaa, at en del af børnenes haandarbeide var udstillet i skolesalen under festen. Saadant vil bidrage til at vække lysten til husflidsarbeider» (Norsk Skole-

tidende 1880:46). Sitatet er frå Brandval, men fleire skular følgde deira døme.

Dette pedagogiske målet med juletefesten er borte frå seinare skildringar. Det er også elementet av velgjerande sosiomaterielle bidrag til lokalsamfunnet.

Sosialtiltak

Ved juletefestar i vår tid og så langt bakover nokon nålevande kan hugse, har utdeling av godteposar vori eit viktig innslag. Ofte kjem sjølvaste julenissen og deler ut gåvene som blir likt fordelte mellom borna.

Gåvene har vori ein fast del av juletefesten heilt frå byrjinga. Men ved dei fyrste juletefestane hadde dette både større omfang, og det hadde ein viktigare funksjon enn i dag. Dei spiselege gåvene har haldi seg, mens andre og større gåver er borte frå juletefesten.

Fleire av juletefestskildringane legg vekt på verdien av at alle i krinsen får vera med, og at gåvene blir likt fordelte. Signaturen –d– som skildra den fyrste juletefesten i Brandval i 1882, sa det slik: «Et stort gode ved denne juletræfest var, at det var ordnet slig, at alle børn, baade rige og fattige, fik være med. Saa burde det altid være!» (Norsk Skoletidende 1882: 46).

Ein slik fest kosta mange pengar, og dette var ikkje noko verken skulestyre eller lærar kunne dekke. Difor vart det organisert innsamlingsaksjonar. På læraren sitt initiativ vart lister sendt rundt i bygda, der den einskilde kunne teikne seg med sitt bidrag. Ei slik liste er teken vare på frå Austvatn skulekrins i Nord-Odal, og Odalstunet fekk overta lista i 2019. Fire skilling var vanleg å gi i Grue i 1871, men nokon ga vesentleg mindre (Norsk Skoletidende 1871:19). Til saman vart det 4 spesidalar til innkjøp av pynt og gåver. I

Inne i Kongsvinger by vart det lagt ut lister hos bokhandlar Hess, kjøpmann Knudsen og kjøpmann H. Bredesen. Det måtte til for at elevane ved Kongsvinger allmugeskule skulle få juletreffest i januar 1884. Listene vart annonserte i dei ulike avisene i byen.

Det som kom inn til festen måtte dekke både utstyr, servering og gåver. At gåvene kunne vera temmeleg flotte, viser ei skildring frå Brandval. Den fyrste skulejuletreffesten i Degernes og Nor krets vart så vellykka at læraren gjentok arrangementet året etter. For dei innkomne pengane vart det kjøpt inn ei gåve til kvart born. Innsendaren til Norsk Skoletidende fann det bryet verdt å liste opp gåvene: «knive, pengepunge, kraver, tørklæder, skjærf og bogmærker samt æbler og kager» (1883:30). Kanskje var dette den eineste julegåva einskilde av borna fekk. Gåvene i Grue i 1871 var meir pedagogiske, med lesebøker, griflar og blyantar (Norsk Skoletidende 1871:19).

Referenten som skreiv i Hedemarkens Amtstidende om juletreffesten på Matrand skule i jula 1890 sa det slik: «Jeg tror ikke, mange af forældrene vilde angret paa at have ydet det sin skjerv, hvis de havde været tilstede og seet de smaas glæde» (13. januar 1891:2). Og alt i 1871 slog Ole Garnaas i Grue fast at ein billegare, uskuldigare og morosamare «Fornøjelse baade for Forældre, Lærer og Børn kan Skolen neppe have» (Norsk Skoletidende 1871:19). Innan hundreåret ebba ut kom likevel dei fyrste teikna på at likskapsprinsippet måtte vike. Frå Magnor i 1897 vart det referert i Hedemarkens Amtstidende at godteri og gåver vart fordelte ved loddtrekning. Det var møtt fram 120 born, og

vi får håpe det var nok til at alle fekk eit eller anna ved trekninga.

Gåvene var eit fast innslag ved juletreffestane heilt frå byrjinga. Men dei fyrste åra hadde dei ein dimensjon som seinare er vorten borte; dei var eit tiltak for å jamne ut skilnader mellom rik og fattig i eit lokalsamfunn. Det er altså det materielle aspektet ved gåvene som fekk varig fotfeste ved juletreffestskikken, mens det sosiale aspektet ved dette sosiomaterielle elementet har vori i større endring.

Gangen i festen

Tidspunktet for juletreffesten kunne variere den fyrste tida. Nokre vart haldne i romjula, men temmeleg mange fann stad etter nyttår. Trettande dag jul, den 6. januar, ser ut til å ha vori ein populær dato. Men søndagskulen sin juletreffest i Kongsvinger i 1891 var på Fastelavnsmandag! Rett nok var det tidleg påske det året, så festen enda på den 9. februar, men det er likevel vesentleg seinare enn anna julefeiring. Året etter hadde dei fest 5. januar. Det er likevel eit karakteristisk trekk ved mange fenomen at det tar tid før dei blir innarbeidd i faste former, og tidspunktet er ofte noko som varierer i byrjinga.¹

Lengda på festen har også variert. Nokre festar varte i fire-fem timar, men felles for alle er at dei byrja om ettermiddagen. Det var eit stort poeng at det skulle vera mørkt før juletreet kunne tennast.

Læraren leia støtt festane som var i skulen sin regi. «Saasntart forsamlingen var kommen lidt til ro, traadte læreren op paa katetret og ønskede alle velkomne», heiter det frå Brandval i 1882 (Norsk Skoletidende 1883:30). Særlig der juletreffest vart halden for fyrste gong, vart det gjort eit nummer av å overvelde ungene

1. Sjå også Tolgensbakk i dette nr.

med synet av det tente juletreet. I Austvatn i 1886 vart aller fyrst traktert med «melk og hvedebrød» inne hos lærarfamilien. «Saa vandrede række efter række af børn gennem værelserne ind paa skolesalen, hvor juletræet stod, og stillede sig rundt dette.» Synet av det pynta treet overvelda mange av borna: «Da kun faa af børnene havde seet et juletræ før og ingen af dem et saa stort og smukt, saa man en hel del ansigter i alvorlige folder med stirrende blikke en længere stund uafbrudt vendt mod juletræet i en stemningsfuld stilhed» (Norsk Skoletidende 1886:23).

Forundringa var også stor hos borna omkring Skinnarbøl da dei hadde den fyrste juletreffesten der. Der var også serveringa fyrst, og det blir presisert i avisreferatet at alle kunne forsyne seg «efter Behag» av kaffe, kveitebrød og julekake som frua til Skinnarbøl spanderte. «Efterat man havde forfrisket sig med disse Sager, blev Skoledøren aabnet og den 'rare Busken' fremvist i sin fulde Glans til stor Overraskelse for de ventende Smaa.» Dette er eit tydeleg teiken på at juletreet var ukjent for dei fleste i dette området i 1880-åra. «Kun et Par børn havde før seet et Juletræ», skreiv innsendaren til Hedemarkens Amtstidende (16. januar 1885). Eit element ved ein skikk kjem godt til syne ved dette poenget om korleis det fyrste juletreet verka på borna. Den effekten var neppe heilt identisk år etter år, sjølv om det lysande, store treet skilde seg klart ut frå kvardagen og hadde ein verknad kvar gong. Relasjonen mellom det vesle barnet og det store, lysande treet held likevel stand som viktig.

Servering

Etter kvart som juletreet vart kjent og juletreffestane meir innarbeidd, ser det ut til at serveringa like gjerne vart lagt seinare i

programmet. Ved den andre juletreffesten i Degernes i Brandval opna læraren husværet sitt, og både små og store vart «beværtede med smørebrød, mælk og øl» (Norsk Skoletidende 1883:30). Dette hadde kvar familie hatt med seg litt av til eit felles bord, og det var rikeleg til alle.

Ved begge dei to fyrste festane i Piksrud i Grue vart det servert ølost (Almueskoletidenden 1868:30; 1871:19). Dette var høgtidskost, og drikken er laga av øl og mjølk som blir varma opp. Om ikkje ølet i seg sjølv skil mjølka, kan noko surt tilsettast, slik at det lagar seg osteklumpar. Attåt ølosten på Piksrud vart det servert smørbrød med både ost og kjøtt, blir det fortalt. Andre stader var kveitebrød og julekake også faste innslag på matbordet. Drikke kunne variere, med både kaffi og te i tillegg til øl og mjølk. Varm sjokolade entra også temmeleg raskt juletreffesten og er framleis i bruk, mens ølosten nok er forsvunnen.

To forhold er verdt å merke seg ved serveringa i den tida juletreffestskikken vart etablert. Det eine er at sjølve materialiteten i det å servere mat er eit sterkare element enn kva maten skulle vera. Matemna varierte heilt frå byrjinga, og har truleg vori ulike frå stad til stad gjennom landet og frå tid til tid til i dag.

Det andre forholdet er at serveringa er knytt til felles innsats. Det å ha med mat til eit felles bord har gamle røter i norsk kultur (Klepp 2011). Det kan sjå ut til at dei fyrste juletreffestane hadde ein større felles innsats i form av å stille kapital for innkjøp av både mat og gåver, men at utvekslinga ved å føre med seg mat kom temmeleg raskt inn – eit element som framleis er ein viktig føresetnad for mange juletreffestar i dag.

Juletrengang

Gangen rundt juletreet var eit høgdepunkt ved festen, og det ser ut til at det å ta kvarandre i hendene og gå omkring treet mens ein song, var godt etablert før juletreffestane kom i stand. Rett nok skildrar nokre av dei fyrste som skriv at dei sto like mye som dei gjekk – i alle fall mens dei song høgtidelege salmar. Men alt i 1850 publiserte Peter Christen Asbjørnsen eit julehefte med tittelen *Juletræet*, der folke-draktkledde figurar held kvarandre i hendene omkring treet. Same motiv går att i illustrerte vekeblad frå tida, både frå Sverige og Danmark – og i 1848 inviterte dronning Victoria ein journalist og ein kunstnar inn på slottet for å sjå korleis dei feira jul – med same motiv som resultat (Bruaset 2017:103).

Fleire av innsendarane til Norsk Skoletidende tok seg bryet med å fortelja kva dei song. «Her kommer dine arme smaa» var opningssongen i Brandval, følgt av «Jeg synger julekvad». «Glade jul» var også kjent, og «Et barn er født i Betlehem», som er ein av dei eldste julesongane, blir også nemnd. Når festprogrammet vart avslutta med «Deilig er jorden», syner det at delar av songreper-toaret har halde seg heilt fram til vår tid.

Det gjeld likevel ikkje alle julesongane, for kven kjenner Ingemann-salmen «Lyksalig, lyksalig hver sjel, som har fred!» som dei song i Piksrud krets i Grue i 1871 eller Grundtvigs «Velkommen igjen, Guds engle smaa»? Begge desse er i dag betre kjente i Danmark enn her heime, men dei sto i lesebøkene i juletreffesten sin barndom. Juletreffesten var heller ikkje fri for nasjonalkjensle, og ved Alfarheim Arbeidersamfund i Elverum song de like godt «Ja vi elsker» på juletreffesten for born i 1872 (Norsk Skoletidende 1872: 26).

Figur 3. Juletræet – fram-sida på juleheftet Peter Christen Asbjørnsen publiserte i 1850 syner juletrengang, teikna av Johan Fredrik Eckersberg.

I tillegg til velkjente songar og salmar blir fleire nye julesongar sett på prent i Norsk Skoletidende. Mange av skulelærarane var ivrige diktarar. Da er det fort at det pedagogiske aspektet kjem fram, slik som i Hans Kolstad sin song «Smaabørns sang om juletræet» som vart prenta i Norsk skoletidende (1873:401). I det fyrste verset er det gleder over song og dans som fører ordet, men så blir treet eit bilete på Jesus, nett slik pastor Aars greidde ut for borna på den fyrste juletreffesten ved Asker seminar.

(mel. Blandt alle Lande)
Nu kan vi lege saa deilig Jul;
Du kom vor Frelser, igjen saa huld!
Vi hopper, danser:
Du Stuen kranser
Med Himmelguld.

Du er det fagreste Juletræ,
Som giver Spurve og Smaabørn Læ,
Som dækker Bordet

Med Naadensordet
I Frost og Sne.

Slik kunne songen omkring juletreet bygge oppunder anna program på juletreffesten, der læraren også sto sentralt.

Taler og underhaldning

Festprogrammet veksla mellom juletre-gang, taler og underhaldning. På dei fyrste festane var det læraren som sto for underhaldninga også, men alt i 1889 var det skuleborn som underheldt i Brandval. Skuleborna der «opvartet med nogle smukke sange» (Glommendalens Social Demokrat 5. januar 1889). Også inne i festningsbyen Kongsvinger fekk skuleungane bidra til underhaldninga. Ifølgje avisa Hedemarkens Amtstidende vart det på festen ved Kongsvinger allmugeskule den 11. januar 1887 «af de større Børn afsunget en del flerstemmige Sange». På den festen tala både prost Widerøe og kateket Due, i tillegg til kjerkesongar Prytz (14. januar 1887).

Tema for festtalene kunne variere, men det ser ut til at lærarane la vekt på å introdusere juletreet for borna og foreldra deira. Reinhart Larsen, som var lærar i Austvatn i Nord-Odal, «talte lidt om juletræet og hvad det burde minde kristne børn om», blir det referert i 1885, og Thomas A. Berg hadde same budskapet i Brandval nokre år tidlegare (Norsk Skoletidende 1886:23).

Den same skolehaldar Berg utvida programmet etter kvart, og avisa Glommendalens Social Demokrat fortel frå 1889 at også eventyr sto på programmet, og desutan «en del kvikke stubber» som læraren Eriksmoen bidrog med. Og som ikkje det var nok; gartner Hexum frå Kongsvinger heldt foredrag om gartneri. Mon det gjorde lukke hos borna? I alle fall kunne avisa

fortelja at det tok tid, for «saaledes hengik aftenen meget hurtig indtil kl. 11, da festen opløstes» (Glommendalens Social Demokrat 5. januar 1889).

Da Gaustad skole på Magnor hadde den fyrste juletreffesten sin, på helligtrekongersdag i 1897, møtte Magnor «Hornsextet» fram og «bidrog til at forherlige Festen for de Smaa». Det ser ut til at underhaldninga vart meir variert etter kvart, og at stadig fleire utanfrå vart inviterte til å bidra på juletreffestane (Hedemarkens Amtstidende 26. januar 1897).

Disiplin og alvor

Fleire av skildringane legg vekt på at borna mora seg på festen, og gåvene vart delte ut under stor jubel. Når det står at juletreet «plyndres», høyrer det ut som det gjekk livleg føre seg. Likevel er det ro og alvor som dominerer dei fleste nedteikningane. Borna vandra på rekke og sto alvorlege i «stemningsfuld stilhed». Alt dei fekk vart motteken med «ukunstlet glæde», står det. Enda meir alvor vart det da læraren i Degernes og Nor premierte borna etter frammøtet dei hadde hatt siste skuleåret. Det vart delt ut bokmerke til «de børn, som i det forløbne aar havde mødt alle sine skoledage». Også resultatene vart offentleggjort: «Det viste sig da, at af 56 børn var der 33 (20 jenter og 13 gutter) som ikke havde forsømt skolen en eneste dag» (Norsk Skoletidende 1883:30).

Dette trekket ved juletreffestane er borte i dag, men er heilt gjennomgåande ved dei tidlege skildringane; juletreffesten skulle føre til betre oppmøte i skulen. Ein inn-sendar formulerte det slik i Norsk Skoletidende i 1880: «Skolen vil have mere gavn af et saadant møde, end man rigtig aner» (s. 29). At målet var betre skulesøknad, det var det ingen tvil om, og referatet frå ein fest i Brandval i 1882

inneheldt utsegner som framleis er gyldige for godt samarbeid mellom heim og skule: Juletrefesten førte til at «hjerterbaandet mellem læreren, eleverne og forældrene styrkes» (Norsk Skoletidende 1882:46).

Også den tidlegare siterte julesongen skildrar skuleflid, der det heiter i fjerde strofa (Norsk skoletidende 1873:401):

I Stjernebliket fra Himmelslot
Du ser ned til os, vi ved det godt:
«Vi snil skal være
Og flittig lære»,
Du mener blot.

Pedagogikken med å lære gjennom å syngje har gamle røter, ikkje minst knytt til salmesong. Nå vart dette prinsippet sett inn i ein ny samanheng, der juletrefesten tente både som løn for godt utført skulearbeid og motivasjon for framtidig flid. Ein del av løna var å få hauste juletreet.

Hausting av juletreet

I tillegg til gåvene som vart kjøpt inn og delte ut, var det ein fast del av festen å hauste juletreet. Det meste av pynten var til å eta, og da festen nærma seg sin ende vart alt delt ut. «Nu gav man sig ifærd med at høste af denne underlige solørgran, der – og det endog midt paa vinteren – bar sydlandske frugter og andre gode sager.» Slik blir det skildra frå Brandval (Norsk Skoletidende 1883:30). Også i Austvatn vart juletrepynten omtala som frukt: «Lidt efter hvert høstedes juletræets ‘frugter’» (Norsk Skoletidende 1886:23). Vel var det eple på juletreet denne tida, men når det står «frukter» i hermeteikn er det truleg fordi det ikkje berre var snakk om frukt. «Kager og andre spiselige sager» vart pynten omtala som i Austvatn. Også i Grue var det ei kake «ophængt til hvert Børn» (Norsk Skoletidende 1871:19).

Rosiner og nøtter heiter det frå andre stader. Alt dette fekk borna nå lov å plukke av treet og eta eller spara.

Slutten på festen

Anten festen vara til klokka ni, ti eller elleve, så måtte han få sin ende. Læraren leidde også denne delen av programmet. Thomas A. Berg i Brandval «sagde alle, som havde mødt frem til den hyggelige fest eller bidraget til at faa den istand, et hjerteligt tak paa sine mange disciples og egne vegne, hvorefter hele forsamlingen af fuldt hjerte istemte: ‘O, tænk, naar engang samles skal’» (Norsk Skoletidende 1883:30). Ein salme var avslutninga i Austvatn i Nord-Odal også, og skribenten avrunda med håp om at alle utan unnatak ville minnast festen med glede «over at have tilbragt rigtig en hyggelig juledags aften sammen» (Norsk Skoletidende 1886:23).

Juletrefesten skulle setta spor i barne-sinna, og det er ikkje referenten som var på juletrefest på Skinnarbøl skule i 1885 i tvil om. Julegleda deira «vil blive bevaret i taknemmelig Erindring», sluttar innlegget med (Hedemarkens Amtstidende 16. januar 1885). Frå Brandval stemmes det i: «Mindet om festen vil nok i lang tid staa lysende og manende for dem» (Norsk Skoletidende 1883:30).

Juletrefesten vart utan tvil til gode minne for mange. Livserindringane er fulle av dei. Om det meir alvorstunge innhaldet om skuleflid og tevling i oppmøte fekk direkte konsekvens, er vanskelegare å måle.

Juletrefestpionerar

Det var lærarane som var dei tydelege pionerane – det var i skulestova juletrefesten vart introdusert. Der var det plass; det var viktig. «Festen holdtes paa Digernes skolegaard, hvor der et meget rummeligt sko-

Figur 4. Juletreffesten har kommi på museum. Odalstunet skipar kvart år til juletreffest, og stova er heilt full kvar gong. Foto: Odalstunets fotosamling.

lelokale», står det å lesa i Norsk Skoletidende (1883:30). Pultar og anna vart rydda unna for å gi plass til juletreet. Og i 1896 sto det i Hedemarkens Amtstidende om at nå er det til og med ved vesle Tekstebakken skole i Vinger skipa til ein juletreffest. Juletreet var lite, og lærer og initiativtakar Hilmar Fuglseth var skuffa over songen. Men likevel konkluderte innsendaren med at «efter Stedets Forholde og Beliggenhed» så var festen særsl vellukka (Hedemarkens Amtstidende 3. januar 1896). Laurits Johan Hilmar Fuglseth var lærar i Vinger berre ein kort periode. Han kom frå Ålesund, var utdanna ved Tromsø seminar og flytta vidare til Østfold og Vestfold. Andre kunne gjenta juletreffesten år etter år.

Fleire av lærarane som byrja med juletreffestane det står om i aviser og blader frå Hedmark, var fyrste generasjon seminaristar utdanna frå Hamar. Dei skriv om juletreffestane med iver og pågangsmot, og

skikken dei etablerte, vart utan tvil ein suksess. Det er soger om proppfulle hus og mange vaksne som måtte stå ute og sjå det heile gjennom vindauga. Det er ingen motinnlegg som kritiserer juletreffestskikken, verken som fenomen eller innhaldet. Presentasjonane står også i både dei radikale og dei konservative skoletidsskrifta. Eit anna element som strekar under kor vellukka juletreffestane vart rekna som, er at dei stadig auka i tal, og fekk fleire tilskiparar. Etter kvart som juletreffestane vart betre kjent, kom stadig fleire lag og organisasjonar til – både religiøse og verdslege. Det vart konkurranse om juletreffestborna, i alle fall i byen, og det vart også juletreffestar for ungdom og vaksne. Men dei fyrste åra var lærarane og skulane einerådande arrangørar.

Ein av dei som var tidleg ute, var kanskje også ein av dei ivrigaste, nemleg læraren i Degernes og Nor krets i Brandval. Thomas Arnesen Berg var født i Hallingdal, men vaks opp i Valdres. Han kom til Brandval i 1877, gifta seg i 1886 med den 12 år yngre Karen Amundsdotter frå Hanestadmoen i Brandval. Paret fekk sonen Arne Agvald i oktober same året, og dei vart i kretsen til Thomas døydde i februar 1889. Da hadde han nettopp skipa til den siste juletreffesten sin på skulen.

Ved gravferda var det kollegaen Ole Garnaas frå Grue som «bragte den afdøde et hjerteligt farvel fra lærerne», som det står i nekrologen i Norsk Skoletidende (1889:106). Dei to delte tydelegvis glede over å laga juletreffestar, slik Garnaas skipa til den fyrste i Grue i 1867. Fleire av Thomas A. Berg sine brør var også lærarar – ein av dei i fødebygda Gol i Hallingdal. Der oppretta han eit legat i den døde broren sitt namn. Pengane skulle brukast til juletilstellingar for skuleborna på Gol. Det at lærarane vart verande i same jobb i

mange år, borga for kontinuitet for juletre-skikken. Økonomien må ha vori eit kritisk element, i og med at det vart organisert innsamling eller ein fekk hjelp av velståande. Og juletreffestlegat gjer synleg kor viktig einiskilde lærarar heldt skikken for å vera.

Etablering av ein skikk

Juletreffestskikken vart sett i hop av eldre samværsskikkar og kombinert med det nye juletreet. Fastskulen var vedteken ved lov, og alle grender fekk kvart sitt skulehus i rimeleg gangavstand (Jordheim, 1989). Lærarane og lærarinnene fekk impulsane inn frå seminaret, folkehøgskulane og amtskulane dei var utdanna ved, og dei fyrste orienterte andre om kva og korleis dei skipa til juletreffestar, i skuleblada som kom jamleg ut. Denne samansettinga av menneske og materialitet, der lærarar og lærarinner kunne spele på etablerte samværsskikkar, hadde lokale, publikum og kommunikasjonsvegar på plass, gjorde juletreffesten til ein enkel skikk å etablere. Lærarstanden hadde også ei viss makt i lokalsamfunnet, og arrangement i regi av den offentleg vedtekte skulen la eit visst normativt press på alle involverte (Yttri, 2015). Samstundes kjem elementet av fellesskap og glede så tydeleg fram i alle referata at det borgar for autentiske opplevingar.

Det er også desse kjenslene av god stemning som går tvers gjennom juletreffestskikken si tid, frå etableringsfasen ved midten av 1800-talet til i dag – saman med materialiteten til juletreet.

Korleis artar så materialiteten seg i juletreffestskikken? Jo, han er som eg alt har peika på både flyktig og stabil. Han er flyktig i heilt konkret meining, ettersom juletre, lys, pynt og mat blir skifta ut for kvar fest. Han er også flyktig i form av at

einiskilde faktorar endrar seg gjennom juletreffesthistoria. Ølosten er borte, festen er flytta ut frå skulestova, kakene heiter like gjerne brownies som goro, juletrelysa er vortne elektriske, juletrepynten er ikkje lengre til å eta opp – og sist eg var på juletreffest var treet av plastikk. Like fullt er det ein stabilitet i denne materialiteten. Det er stadig matserving på juletreffest, og det blir delt ut godteri til borna. Og om juletreet var for lite etter læraren på Teksebakken sin smak, eller frå nyare tid er av plast, så må det vera eit juletre for å kalle festen ein juletreffest.

Omgrepet 'skikk' er ikkje eit omgrep som kan trekkast ned over eit materiale og forklare det. Det er det empiriske materialet som syner skikken. For juletreffestskikken er det samansettinga av juletre og menneske som er kjernen i skikken. Men også mat, song, taler og underhaldning – og gåver – er element som ofte er med. Samansettinga av elementa og repetisjonen av dei gjer at skikken blir attkjennande som skikk.

Eilert Sundt var merksam på at alle skikkar hadde element av endring i seg, samstundes som det varige var heilt grunnleggande for å karakterisere noko som ein skikk. Verknaden av dei materielle aspekta er heilt avgjerande, sjølv om overraskinga ved å sjå eit juletre for fyrste gong ikkje kan likestillast med alle seinare gongar. Det viktigaste ved skikken ligg i kombinasjonen av dei materielle og dei sosiale aspekta, i relasjonane mellom menneske og ikkje-menneske, slik kvar juletreffest både er ny og ein repetisjon av tidlegare festar. Samværet i juletreffestlokalet, opplevinga som knyter seg til å eta i lag, synge i lag og gå rundt juletreet i lag blir til kollektive sosiomaterielle erfaringar – dei blir til juletreffestskikken.

Referanser

Digitaliserte tidsskrift

Almueskole-Tidenden. [Fortsetting av Maa-nedstidende for den norske Almueskole.] 1867. [Tidsskriftet vart etablert 1861 av seminarist S.M. Krognæss, seinare prest i USA, i 1867 redigert av cand. theol. seminarielærer E.F.B. Horn og lærer ved Christiania Almueskole J.W. Kvam.] Digitaliserte årgangar: 1862–1868.

Norsk Skoletidende. Etablert av Nils Egede Hertzberg i 1869, alle årgangar frå 1869 til 1900 digitalt tilgjengeleg. [konservativt, Hertzberg var ved Hamar seminar frå opprettinga i 1867, tidlegare ved Asker seminar, redaktør til 1873. Redaktørlina var eit framhald frå Almueskoletidenden.]

Den norske Folkeskole. Et Ugeskrift for Lærere og andre Venner af Oplysningen. Tredie Række, No 26, 21. Decbr 1865. [Tidsskriftet var etablert alt i 1852, med Ole Vig som redaktør, og var gjennom sine tre periodar eit grundvigiansk, radikalt tidsskrift. Redaksjonen i 1865 var ved S.A. Houglund, Andreas Johnsson, S. Knudsen og O.S. Hansen. Da hadde tidsskriftet også flytta redaksjonen frå Holt seminar på Agder til Kristiania.] Digitalt tilgjengelege årgangar: 1854, 55, 65, 66, 69–72.

Digitaliserte aviser

Glommendalens Social Demokrat. Årgangen 1889

Hedemarkens Amtstidende. Digitaliserte årgangar som er søkt i: 1860, 61, 1872–1900.

Stavanger Amtstidende og Adresseavis. 28. desember 1845

Tunsbergaren. Onsdag 17. april 1872

Litteratur

Asdal, Kristin 2012. Contexts in Action. And the Future of the Past in STS. *Science, Technology and Human Values*, vol. 37, nr. 4, s. 379–403.

Asdal, Kristin, Brita Brenna og Ingunn Moser (red.) 2001. *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo, Spartacus.

Asdal, Kristin og Hilde Reinertsen 2020. *Hvordan gjøre dokumentanalyse. En praksisorientert metode*. Oslo, Cappelen Damm akademisk.

Aubert, L.M.B. og Sofie Aubert Lindbæk 1922. *En russ fra femti-aarene. L.M.B. Auberts dagbøker i utdrag*. Kristiania, Aschehoug.

Bing, Morten 2001. *Østkanthjemmene og Østkantutstillingen*. Oslo, Norsk Folkemuseum.

Bjerknes, Vilhelm 1903. *Til minde om professor Carl Anton Bjerknes*. Christiania Videnskabs-Selskabs forhandlinger. Christiania.

Bruaset, Oddgeir 2017. *Du grøne, glitrande. Ei hyllest til juletreet*. Oslo, Vigmostad Bjørke.

Bø, Olav 1974. *Vår norske jul*. Oslo, Samlaget.

Christensen, Arne Lie 1996. Etnologisk perspektiv på byggeskikk og bygningshistorie. *Dugnad, Tidsskrift for etnologi*, vol. 22, nr. 2, s. 29–50.

Haugen, Bjørn Sverre Hol 2017. Utdanningspionerer i Solør-Odal. *Tidsskrift for lokalhistorie og kultur*, vol. 49, nr. 1, s. 4–11.

Haugen, Bjørn Sverre Hol 2018. Hedmark|utdanning. Innledning. I Bjørn Sverre Hol Haugen og Mona Pedersen (red.). *Utdanning Hedmark*. Trondheim, Museumsforlaget, s. 9–39.

Haugen, Bjørn Sverre Hol 2019. Juletrefesten. Solør-Odal. *Tidsskrift for lokal-*

- historie og kultur*; vol. 51, nr. 4, s. 27–37.
- Hodne, Bjarne 1982. *Glædelig jul! Glimt fra julefeiringens historie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hodne, Ørnulf 2007. *Jul i Norge. Gamle og nye tradisjoner*. Oslo, Cappelen.
- Jordheim, Knut (red.) 1989. *Skolen 1739–1989. En skolehistorisk antologi med 31 nyskrevne bidrag i anledning av norsk grunnskoles 250-årsjubileum*. Oslo, NKS-Forlaget.
- Klepp, Asbjørn 2011. Dugnaden. I Jan Erik Horgen, Venke Åsheim Olsen og Michael Jones (red.). *Studenten som kom før faget. Etnolog Rigmor Frimannslund (1911–2006). Et minneskrift*. Oslo, Novus, s. 135–149.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2013. *An inquiry into modes of existence. An anthropology of the moderns*. Cambridge Mass., Harvard University Press.
- Law, John 2003. Ordering and Obduracy. Paper published by the Centre for Science Studies, Lancaster University, Lancaster: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Law-Ordering-and-Obduracy.pdf>
- Pedersen, Ragnar 1985. Byggeskikken i Hedmarksbygden. Forsøk på en oversikt. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok*, vol. 139, s. 29–74.
- Roos, Merethe 2019. Norsk Skoletidende. En konservativ stemme i skolelandskapet. *Utdanningsnytt*, 14. juni 2019: <https://www.utdanningsnytt.no/fagartikkel-medier-skolehistorie/norsk-skoletidende-en-konservativ-stemme-i-skolelandskapet/174363>
- Sundt, Eilert 1857. *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge*. Christiania, Chr. Abelsted.
- Sundt, Eilert 1862. *Om Bygnings-Skikken paa Landet i Norge*. Christiania, P.T. Mallings.
- Sundt, Eilert 1872. *Børnenes Husflid og Skoleflid i Eidsvold. Aarsberetning*. Skolekommissjonen, Christiania.
- Teien, Ida Kristine 2019. Moltekrig på Hedmarksvidda. *Utmark, Tidsskrift for utmarksforskning*, nr. 1 (2019), s. 1–18.
- Visted, Kristofer 2016. *Jul i gamle dager*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Wallem, Fredrik B. 1916. *Det norske studentersamfund gjennom hundrede aar. 1813–1913*. Kristiania, Aschehoug.
- Weiser-Aall, Lily 1953. *Juletreet i Norge*. Småskrifter fra Norsk Etnologisk Gransking nr. 2. Oslo, Norsk Folkemuseum.
- Yttri, Gunnar 2015. Læraren som bygdehøvding. I Gjert Langfeldt (red.). *Skolens kvalitet skapes lokalt. Presentasjon av funn fra forskningsprosjektet «Lærende regioner»*. Bergen, Fagbokforlaget, s. 66–96.